

САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ҲИМОЯИ ХАРБУЗА АЗ САФЕДБОЛАКИ ГАРМХОНАВӢ Ё ОРАНЖЕРӢ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ

Розиқов А.М. - унвонҷӯ, **Мирзоев Б.**- н.и.и., дотсент,

Ташпулатов М.М. - д.и.к. профессор, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: навъҳои харбуза, оби набот, заркокул, сафедболаки гармхонавӣ ё оранжерӣ, полифаг, инсектитсидҳо, экстракти растаниҳо, фитонеститсидҳо, самаранокии иқтисодӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз минтақаҳои асосии Осиёи Марказӣ доир ба истехсоли зироатҳои полезӣ, хусусан навъҳои бехтарини харбуза ба ҳисоб меравад. Харбузаи истехсоли Тоҷикистон аз ҷиҳати лаззат яке аз бехтаринҳо дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Қанднокӣ онҳо ба 15-18 фоиз баробар аст.

Аз рӯи самти иқтисодӣ Тоҷикистон ҷумҳурии аграрӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ дар оянда васеъ намудани майдони растаниҳои мевадиханда, сабзавотӣ, полезӣ, субтропики ва зироатҳои техникаӣ мебошад. Шароити мусоиди иқлимӣ минтақаҳо имконият медиҳад, ки ҳосили баланди маҳсулоти кишоварзӣ ба даст оварда шавад.

Вале дар солҳои охир барои рӯенидани ҳосили баланд, махсусан маҳсулоти хушсифат ба зироатҳои кишоварзӣ зараррасонҳои гуногуни хавфнок аз қабилӣ сафедболакҳо зарари зиёд мерасонад. Сафедболакҳо на танҳо зарар мерасонанд, инчунин растаниҳоро ба нобудшавӣ оварда мерасонанд. Онҳо ҳамзамон паҳнкунандаи касалиҳои замбӯруғӣ, бактериявӣ ва вирусӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз рӯи маълумоти охирин, дар энтомофаунаи ҷаҳонӣ зиёда аз 1200 намудҳои сафедболакҳо, ки ба зироатҳои гуногуни кишоварзӣ ва растаниҳои ороишӣ зарар мерасонанд, мавҷуд аст (1).

Дар микреси дунё ҳоло зиёда 160 авлод ва зиёда 1500 намуди сафедболакҳо маълум аст (2).

Дар шароити Осиёи Миёна 14 намуди сафедболакҳо маълум шудааст (3). Фаунаи сафедболакҳои Тоҷикистон ҳоло кам омӯхта шудааст. Дар шароити Тоҷикистон 12 намуди сафедболакҳо муайян шудааст (4; 2).

Дар шароити ноҳияҳои вилояти Хатлон дар агротсенози пахта ва харбузаю тарбуз ду намуди сафедболакҳо ба қайд гирифта шудааст: гармхонавӣ ё оранжерӣ ва тамоку ё пахта. Дар шароити вилояти Суғд бошад сафедболаки тамоку ё пахта дида нашуд ва фақат сафедболаки гармхона ба ин зироатҳо зарар мерасонад.

Сафедболаки гармхонавӣ ё оранжерӣ, дар Тоҷикистон солҳои 80- уми садаи гузашта ба қайд гирифта шудааст (5).

Аз аввали солҳои 90-уми асри гузашта дар Тоҷикистон намуди навъи сафедболаки тамоку ё пахта дар пахта ба қайд гирифта шудааст (6). Аз ҳама намуди бештар паҳнгардида дар ҳамаи ноҳияҳои вилояти Хатлон сафедболаки пахта (*Bemisia tabaci* Gen.) ба ҳисоб меравад (7,8).

Сафедболакҳо зараррасонҳои бисёрхӯра ё полифагҳо мебошанд. Сафедболаки гармхонавӣ ё оранжерӣ, ба 150 (5) ва тамоку ё пахта бошад бо маълумотҳои охирин ба 600 намуди зироатҳои кишоварзӣ зарари калон мерасонанд (9).

Сафедболаки гармхонавӣ ё оранжерӣ, дар навбати аввал ба бодиринг, помидор, боимчон, анор ва дигар зироатҳо зарар мерасонад. Ҳангоми ба таври зиёд афзоиш ёфтани он ба бисёр намудҳои растаниҳои дарахтию буттагӣ ба монанди тут, ток, гелос, хурмо, садбарг, лигустра ва дигар намудҳои растаниҳо низ зарар мерасонанд.

Тадқиқотҳои зироатҳои полезӣ нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон намудҳои гуногуни харбуза *парварши карда мешавад*. Баиштири намудҳои маҳаллии харбуза, ки дар шароити ҷумҳури мутобик шудаанд, ҳослнокии баланд, лаззати хуб, имконияти кашонида бурдан ба шахрҳои дур ва дигар сифатҳои арзишнокро доро мебошанд.

Талаботи мардум дар шароити имрӯза ба харбуза пурра қаноатбахш нест. Яке аз сабабҳои кам шудани кишт ва камҳосил шудани заминҳои кишти харбуза паҳн шудани ҳашароти сафедболаки гармхона ва дигар зараррасонҳо ба ҳисоб меравад, ки зарари онҳо ба ҳосили харбуза то 30-40%-ро ташкил медиҳад.

Шумораи бештари ин зараррасонҳо дар ноҳияҳои шимол ва ҷануби Тоҷикистон мушоҳида карда мешавад, ки сабаби паст шудани ҳосилнокӣ ва зараровар шудани соҳа ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаҳо оид ба омӯзиши нишондиҳандаҳои хоҷагию биологии навъҳо, ҳосилнокӣ, сифати харбуза ва инкишофи сафедболакҳои гармхона ва чораҳои мубориза бар онҳо дар хоҷагии деҳқонии Ҳофиз - 96-и ҷамоати Мастҷоҳи ноҳияи Мастҷоҳ гузаронида шуд.

Кишти навъҳои харбузаи оби набот ва заркокул дар даҳрӯзаи дуҷуми моҳи апрел ё дар даҳрӯзаи сеҷуми моҳи апрел вобаста ба шароити иқлим кишт карда шуд.

Ба растании харбуза дар ибтидои афзоиш ва нумӯи он вобаста аз боду ҳаво касалиҳо ва зараррасонҳо ба таври гуногун таъсир мерасонанд. Муайян карда шуд, ки дар моҳи май, ибтидои моҳи июн, август, ибтидои моҳи сентябр ба зироати харбуза аз ҳама бештар ҳашаротҳо аз он ҷумла сафедболаки гармхона зарари худро мерасонад.

Яке аз мақсадҳои асосии тадқиқот муайян намудани самаранокии иқтисодии истифодаи фитопеститсидҳо ё экстрактҳои растаниҳо ва инсектитсидҳо ба мукобили зараррасонҳо -сафедболаки гармхона дар минтақаҳои асосии харбузапарварӣ ба ҳисоб меравад.

Самаранокии биологии препаратҳои экстрактҳои растаниҳо ва инсектитсидҳо ба муқобили зараррасонҳо дар заминҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ баъди 3, 7 ва 14 рӯз бо формулаи Гендерсон ва Тилтон (10) дида баромада шуд.

Чорабиниҳои агротехникии мубориза ба муқобили зараррасонҳо имконият медиҳад, ки ҳосилнокии маҳсулоти истехсолшуда баланд бардошта шуда, харочотҳои иловагӣ, ки барои қорӣ намудани чораҳои агротехникӣ ва химиявии мубориза бар зараррасонҳо дар шароити гуногуни ҳокӣ -иқлимӣ гузаронида шуда ва харочотбарорӣ яқинд маротиба тез ба вучуд меояд.

Муайян карда шудааст, ки дар ҳолати химояи комплексии кишт аз зараррасонҳои харбуза фоидаи соф ба ҳисоби миёна вобаста аз гуногунии намудҳои харбуза қариб 20,8 ҳазор сомони ро ташкил медиҳад.

Истифодабарии танҳо чораҳои агротехникӣ бе коркарди химиявӣ ба ҳамаи навъҳои харбуза на он қадар даромаднок ба ҳисоб меравад, зеро талафи зиёди ҳосил аз зараррасонҳо ба вучуд меояд, ки дар қадвал нишон дода шудааст.

Таблица.

Самаранокии иқтисодии химояи харбуза аз сафедболаки гармхонавӣ ё оранжерӣ, дар шароити Тоҷикистон Шимолӣ

№ р/т	Нишондиҳандаҳо	Ченак	Назоратӣ	Экстракти растаниҳо (таҷрибавӣ)	Химиявӣ (таҷрибавӣ)
1	Ҳосилнокӣ	с/га	145	180	275
2	Даромад аз фурӯш	сомонӣ	23200	28000	44000
3	Харочоти истехсоли ҳосили	сомонӣ	10920	13020	17700
4	Фоида	сомонӣ	12280	14980	26300
5	Арзиши аслии 1 с харбуза	сомонӣ	75,3	72,3	64,3
6	Даромаднокӣ	фоиз	12,4	15,0	48,5

Аз нишондиҳандаҳои қадвал бармеояд, ки ҳосилнокии харбуза дар ҳолати чорабиниҳои химиявӣ ба муқобили зараррасонҳо аз ҳама бештар (275 с/га) -ро ташкил медиҳад, ки назар ба ҳолати таҷрибавӣ 95 с/га ва назар ба ҳолати назоратӣ 130с/га зиёдтар мебошад. Агар даромад аз фурӯши харбуза дар ҳолати назоратӣ 23200 сомони ро ташкил диҳад, пас дар ҳолати таҷрибавӣ (экстракта растаниҳо) 20,7%, дар

ҳолати химиявӣ 89,7% афзудааст, ки ин афзуншавии самаранокӣ иқтисодии истеҳсоли харбузаро нишон медиҳад.

Ҳамчунин аз нишондиҳандаҳои чадвал бар меояд, ки агар даромадноки дар ҳолати назоратӣ 12,4% ро ташкил диҳад, дар ҳолати химиявӣ ба 48,5% расидааст.

Бо истифодаи ин усулҳои тадқиқот даромаднокии хоҷагӣҳо, ки дар ин самт фаъолият мекунанд 3,9 маротиба ва аз он ҳам бештар афзоиш меёбад.

Адабиёт

1. Byrne D.S. Whitefly biology / Byrne D.S., Wellows T.S. // Ann. Rev. Entomol.-1991.- vol. 36.-p. 431-457.
2. Карамхудоева М. Н. Экология белокрылок (Homoptera, Aleyrodinea) Западного памира и научные основы меры борьбы с ними // Автореферат дисс. на соискание уч. степени кандидата с.х. наук. Душанбе, 2016. 19с.
3. Данциг Е.М. Новые для фауны Туркменистана белокрылки (Homoptera, Aleyrodidae) / Данциг Е.М., Мярцева С.Н., Смирнова Ж.В. // Изв.АНТ.Сер.биол.наук. -1996. -№ 2. - С. 18-23
4. Данциг Е.М. К фауне алейродид (Homoptera, Aleyrodoidea) Средней Азии и Казахстана / Данциг Е.М. // Энтомол обзор. 1969.Т.48, вып. 4.- С. 868-880.
5. Базаров Б.Б., Абдукаюмов А.А. Рекомендации по борьбе с тепличной белокрылкой в Таджикистане. Душанбе. 1990. 9 с.
6. Мадаминов В.С. Хлопковая белокрылка- серьёзный вредитель хлопчатника / Мадаминов В.С., Сухорученко Г.И., Ташпулатов М.М., Великань В.С., Абдуллаев Б.Н.// Кишоварз, № 3, 1998.- С.23-27.
7. Ташпулатов М.М. Биология хлопковой белокрылки в Южном Таджикистане / Ташпулатов М.М. // Известия АН Республики Таджикистан. Отд. биологических и медицинских наук №1 (154), 2006.-С.13-17.
8. Ташпулатов М.М. Биологическое обоснование оптимизации системы интегрированной защиты хлопчатника от вредителей в Таджикистане // Автореферат дисс. на соискание уч. степени доктора с.х. наук. Санкт-Петербург, 2007. 42с.
9. Йорма Раутаппа, Горан Крокер. Карантинные вредные организмы (краткий справочник), Душанбе, 2010. 126 с.
10. Методические указания по регистрационным испытаниям инсектицидов, акарицидов, моллюскоцидов и родентицидов в сельском хозяйстве, 2004

АННОТАЦИЯ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЗАЩИТЫ ДЫНИ ОТ ТЕПЛИЧНОЙ ИЛИ ОРАНЖЕРЕЙНОЙ БЕЛОКРЫЛКИ В УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В последние годы, производству высокого урожая, особенно качественной продукции сельскохозяйственных культур, разные вредители, в том числе тепличная белокрылка, наносят огромные ущербы. Белокрылки являются многоядными вредителями или полифагами.

Одним из основных целей исследования является определение экономической эффективности использования фито пестицидов или экстракта растений и инсектицидов против одного из вредителей - тепличной белокрылки в основных зонах выращивания дыни.

Ключевые слова: сорти дынь, заркокуль, оранжерейная или тепличная белокрылка, полифаг, инсектициды, растительный экстракт фитосептициды, дыни, экономическая эффективность.

АННОТАТСИЯ
САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ҲИМОЯИ ХАРБУЗА АЗ САФЕДБОЛАКИ
ГАРМХОНАГӢ Ё ОРАНЖЕРӢ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОНИ
ШИМОЛӢ

Дар солҳои охир барои рӯенидани ҳосили баланд, махсусан маҳсулоти хушсифат ба зироатҳои кишоварзӣ зараррасонҳои гуногуни хавфнок аз қабili сафедболакҳо зарари зиёд мерасонанд. Сафедболакҳо зараррасонҳои бисёрхӯра ё полифагҳо мебошанд.

Яке аз мақсадҳои асосии таҳқиқот муайян намудани самаранокии иқтисодии истифодаи фитопеститсидҳо ё экстрактҳои растаниҳо ва инсектитсидҳо ба муқобили яке аз зараррасонҳо-сафедболаки гармхона дар минтақаҳои асосии харбузапарварӣ ба ҳисоб меравад.

Калимаҳои калидӣ: навъҳои харбуза, оби набот, заркокул, сафедболаки гармхонавӣ ё оранжерӣ, полифаг, инсектитсидҳо, экстракти растаниҳо, фитопеститсидҳо, навҳои харбуза, самаранокии иқтисодӣ.

ANNOTATION
COST-EFFECTIVENESS OF THE PROTECTION OF MELON GREENHOUSE WHITEFLY AND
GREENHOUSE IN THE CONDITIONS OF NORTHERN TAJIKISTAN

In recent years, for the production of high yields, especially high-quality crop products, various pests including greenhouse whiteflies carry huge damage. Whiteflies are a multi-pest pest or polyphage.

One of the main objectives of the study is to determine the economic efficiency of using phytopesticides or plant extract and insecticides against one of the pests - the greenhouse whitefly in the main areas of melon cultivation.

Key words: melon varieties, herbal water, zarkokul, whitefly greenhouse or orange, polyphag, insecticides, plant extract Lefitopesticides, melons, economic efficiency.